

HISTORISKE PLANTER PÅ OG VED VORE GAMLE KIRKEGÅRDSDIGER

Af professor *Johan Lange*

Både de gamle ofte middelalderlige tegldækkede kirkegårdsmure, der i reglen er velholdte og smukt hvidkalkede, og kampestensdigerne omkring vore landsbykirkegårde er fredede. Kirkeministeriet har desuden forlængst udsendt vedtægter der fastslår hvordan stengærderne repareres, uden at der brydes med det oprindelige udseende, at der kun må anvendes ukløvede sten, ingen mørtel o.s.v. Men også de nærmeste arealer uden for kirkegårdsgærderne er fredede, om end det ikke har været muligt at gennemføre fredningerne helt generelt.

Ikke desto mindre findes der de fleste steder små områder omkring vore kirkegårde, der sammen med f.eks. præstegårdshavens læbælter og busketter, eventuelt præstegårdslunden og undertiden også dele af selve kirkegården beboes af en lille række historiske planter der er værd at lægge mærke til. Det er de tidligere indførte nytteplanter som man nu i reglen har opgivet at dyrke, og som derfor nu optræder som ukrudt, og om hvilke man ved at de for manges vedkommende er blevet indført af munke og læger i middelalderen.

Nogle af planterne, ikke mindst de der har fundet et fristed i præstegårdshaverne, har man dog først fået ind i landet efter middelalderens afslutning, og mange af dem dyrker man stadig. Det gælder f.eks. *Eranthis*, Vintergæk, en lille række *Skilla*-arter, Kost-Fuglemælk og muligvis Vild Tulipan, Påskelilje og Turban-Lilje. De sidste er dog måske indført allerede i middelalderen, men noget bevis har man ikke. De omtales i hvert fald først efter 1575.

En lille gruppe planter, der når de forvildes næsten kun vokser på kirkegårdsdiger her i landet, er kommet til landet endnu senere end de lige ovenfor nævnte. Det drejer sig om de tykbladede Stenurt-arter, *Sedum album*, *Sedum rupestre* og *Sedum spurium*. *Sedum album*, Hvid Stenurt er som navnet siger hvid i blomsten dog med små røde prikker og har korte, helt trinde, udstående blade der på lys vokseplads er mere eller mindre spættede og i stærkt lys og på særlig tørt terræn kan være helt røde. *Sedum rupestre*, Bjerg-Stenurt har gule blomster i halvskærmlignende stande på en tæt bladklædt mere opret stængel end hos de andre. Bladene er grålige, trinde, men nærmest blødt brodspidsede og lidt mere tiltrykte end hos *S. album*. *Sedum spurium*, Rød Sten-

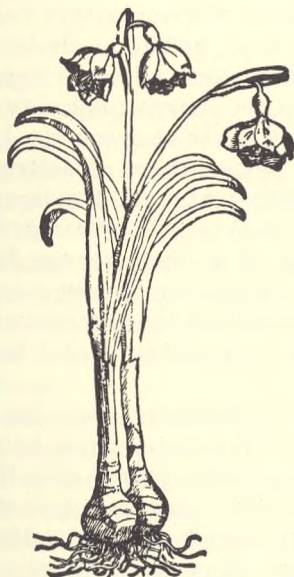
urt har bleggrøde blomster (en dyrket form er mere intenst rød), er opstigende i stænglen og har rundagtige til spateldannede, flade blade, der for størstedelen sidder modsat eller i kranse på tre, ofte er de mere eller mindre purpurfarvet anløbne, især i randen. I hvert fald den sidste har først indfundet sig på kirkegårdsdigerne efter at man for godt hundrede år siden påbegyndte dyrkning af stenhøjsplanter, også på kirkegårde.

De to Stenurt-arter *Sedum acre*, Bidende Stenurt og *Sedum telephium*, Sankt Hans-urt, der også træffes på kirkegårdsdiger, er derimod ægte vildtvoksende.

På beskyggede, især nordvendte stendiger vokser bregnen *Polypodium vulgare*, Engelsød, der kan danne meget smukke bevoksninger. De overgås næppe i skønhed af ret mange dyrkede stenhøjsbevoksninger, selv om farvevirkningen mangler. Også andre bregne-arter kan træffes på vore kirkegårdsdiger, f.eks. den meget finløvede og sarte *Cystopteris fragilis*, Bægerbregne, der ikke bliver højere end Engelsød.

På forsømte kirkegårdsdiger kan man naturligvis træffe alle mulige grove planter som f.eks. græsserne Kvik, Rød Svingel og Hundegræs, halvurterne Brombær og Korbær, tørbundsplanterne Rødknæ, Ager-snerle, Blæresmelde, Hulsvøb samt de til allersidst i artiklen nævnte

5. *Leucojum bulbosum*.

Leucojum vernum

132. *Viola Martia* vel *Nigra*.

Viola odorata

arter. Også buske som Syren og Snebær, ja selv træer kan invadere et stendige. Lad gå med træerne, men buskene bør fjernes.

Men det vi fortrinsvis vil beskæftige os med her, er de kulturhistorisk interessante planter, som antydet i indledningen. Bortset fra de allerede nævnte er det middelalderplanter, ofte planter fra kloster- og borghaver.

Urterne fra middelalderen kan deles op i følgende grupper, uden at det er muligt at trække skarpe grænser.

I. Dvaleplanter. Planter der dukker op på stedet, når der har været rodet i jorden, f.eks. gravet, evt. foretaget udgravning. Det drejer sig især om enårige og ganske særlig toårige planter. Først *Hyoscyamus niger*, Bulmeurt, den toårige type; den danner en stor roset af blade, der er klæbrigt hårede og mere eller mindre indskårne; næste år skyder rosetten igennem og danner en høj, rank blomsterstand med ensidigt vendt, gustent farvede, svagt violetårede blomster; senere dannes de karakteristiske buddiker, der sidder i det blivende bæger med fem trekantede tænder i randen. Derefter dør planten. Planten har spillet en stor rolle som bedøvelsesmiddel, men også giftens erotisk opstemmende virkning er gammelkendt; "heksenes" påståede omgang med djævelen var betinget af deres kendskab til hyoscyaminens indvirkning på nervesystemet.

En modsat betydning skal saft af *Conium maculatum*, Skarntyde have haft. Den har derfor været brugt af munke og nonner til nedstemning af drifterne. Planten optræder ligesom Bulmeurt oftest i en toårig type. Rosetten kan let forveksles med visse andre skærmpplanters rosetter; den udvoksede plante er heller ikke helt nem; bedste kendetegn er de små, frølignende nødfrugters ujævne ribber. Men ellers er Skarntyde kendt for at have en glat og jævn, let blåduget stængel, der under duggen er rødpletet. Dette kan imidlertid også *Aethusa cynapium*, Hundepersille have. Men den kendes let på sine jævne ribber på delfrugterne og især på sit ensidigt rettede trebladede småsvøb. Hundepersille, særlig den store toårige type, har sikkert vikarieret for Skarntyde.

Også vore *Verbascum*-arter, *V. thapsus* og *V. thapsiforme*, Filtbladet og Uldbladet Kongelys er dvaleplanter og i reglen udpræget toårige. Dyppet i tjære eller i talg kunne de valseformede frugtstande med den meget ujævne og lådne overflade bruges som fakler. Deraf kommer sammensætningen med lys.

II. Stationære, vedvarende levn. Det drejer sig om planter, der takket være underjordiske dele med foryngelsessevne kan holde sig på stedet i århundreder blot de overjordiske, grønne dele får lejlighed til at udvikle sig hvert år. Almindeligst i denne gruppe er uden tvivl *Viola odorata*, Martsviol, der nok er blevet så almindelig, bl.a. fordi den har været dyrket lige til vore dage på grund af de vellugtende blomster. I middelalderen var det især af medicinske grunde man ønskede at have den ved hånden. Hvis ikke den står lige klods op ad kir-

68. Cynoglossum.

Cynoglossum officinale

70. Digitalis.

Digitalis purpurea

gårdsdiget eller et andet sted på kirkegården, så skal den nok kunne findes ude i landsbyen.

Velkendt er også *Petasites hybridus*, Rød Hestehov, også kaldt Tordenskræppe og Pestilensurt, der på grund af sin voldsomme vækst og sine store blade ikke altid er så velset. Sidste navn antyder hvortil planten har været brugt.

En anden ret grov og kraftig plante er *Symphytum officinale*, Lægekulsukker, hvis mærkelige navn skyldes en forvanskning og omtydning af det ældre *Consolida*. Det hentyder til plantens formodede "konsoliderende" evner, og i lange tider blev den anset for verdens bedste sår-lægemedel.

En vældig grokraft er også følgende to (tre) lianer forlenet med. Den ene er *Humulus lupulus*, Humle, hvis humplante sent på sommeren bærer de velkendte humlekopper. Deres anvendelse ved ølbrygning har alle hørt om. *Bryonia dioica* og *albo*, Tvebo og Enbo Galdebær er derimod væsentlig sjældnere begge to. De har klatretråde, ved hvis hjælp planterne kan arbejde sig højt op i træer. De får henholdsvis røde og næsten sorte bær, og dele af planten især roden har været brugt til et effektivt afføringsmiddel. De hjerteformede, måske lidt vinblad-lignende

102. Hyoscyamus.

Hyoscyamus niger

124. Lupulus.

Humulus lupulus

de blade i forbindelse med klatretrådene og de ret små bær gør planterne let kendelige. Til denne gruppe hører også to sjældne og en almindelig læbeblomst. De to sjældne er Kransburre og Katteurt. Den almindelige er *Ballota nigra*, Tandbæger, der ligner en forvokset Rød Tvetand. Men den er modsat denne en kraftig, flerårig plante, der står i særdeles mange landsbyer på øerne og på Djursland og er meget stabil. Den kan lide at ha' det varmt om fødderne og står derfor ofte under solbeskinnede hække og imellem murbrokker. Det samme gælder de fleste sydfra indførte nytteplanter som netop dem vi taler om her, i hvert fald de følgende.

III. Ret stedbundet, en-, to- eller fåårigt ukrudt. Det drejer sig om planter med ringe spredningsevne; de står derfor på eller ret nær deres sidste dyrkningssted ligesom dem i gruppe II. I løbet af årene kan det dog blive til nogle hundrede meter. Selv en plante med så effektive spredningsorganer som *Cynoglossum officinale*, Hundetunge flytter sig ikke meget. Den har været dyrket i den nedlagte landsby Stokkerup ved Eremitageslottet og står derfor over store dele af Dyrehaven, men i Ermelunden lige sydfor savnes den. Dens navn sigter formodentlig til dens sårlægende egenskaber; for ligesom spyt,

196. Saponaria.

Saponaria officinalis

214. Telephium.

Sedum telephium

ikke mindst hundespyt virker lægende på sår, således bruges Hundetunge-udtræk til at læge sår med. Lazarus vidste hvad han gjorde, da han lod hundene slikke sine sår.

Nok så almindelig er *Chelidonium majus*, Svaleurt med den gule mælkesaft og den fuldt hårdføre smukke roset, der står frisk hele vinteren igennem. Dens frø har et fedtlegeme og spredes af myrer; men det kan naturligvis ikke blive til de helt store strækninger.

Chenobodium bonus-henricus, Stolt-Henriks Gåsefod er en gammel "spinatplante", der næppe dyrkes mere. Dens trekantet spydformede blade er megede som unge ligesom blomsterne, der er ganske små og uanselige.

Reseda luteola, Farvevau har næsten lige så ubetydelige blomster, der sidder i et meget langt og slankt aks. Rosetterne med de i randen bølgede blade er meget karakteristiske, oftest helt fladt til jorden tiltrykte. Det er en gammel farveplante.

IV. Helt naturaliserede, ikke dyrkningsstedbundne planter: Det drejer sig om en-, to- eller flerårige planter med stor spredningsevne, og de betragtes i reglen som helt vildtvoksende planter. *Malva*-arterne *silvestris*, *pusilla* og *neglecta*, henholdsvis Almin-

delig, Liden og Rundbladet Katost er altid husnære; dem har man lavet salep af, til helbredelse af dårlige maver. Deres små, fladrunde frugter har et hul i midten og lader sig trække på en snor, men de falder let fra hinanden i skiver der er tykkest i ryggsiden. Det er dem der er blevet sammenlignet med en sektorformet udskåret ost.

Carum carvi, Kommen dyrkes i stor stil kun i lidt varmere lande og derfra kommer der stadig forsyninger af frø; men planten er alligevel ikke særlig almindelig. Det findelte løv er let at kende, især når blade-
ne sidder på blomstrende stængler, hvor man ser et par trådformede flige under hver bladske-
de.

En anden skærmpilante hedder *Pastinaca sativa*, Pastinak, der kendes på sine gule blomster og brede bladafsnit. Pastinak dyrkes stadig som rodfrugt. Den burde måske snarere henregnes til følgende gruppe.

V. Endnu i dag dyrkede, jævnlige eller kun af og til eller meget sjældent forvildede planter. Dem er der mange af, så mange at vi vil nøjes med at nævne dem i alfabetisk rækkefølge efter det danske (slægts)navn (Turban-Lilje søges altså under L); da det er stadig dyrkede planter vil flertallet af dette skrifs læsere sikkert være fortrolige med dem.

Hesperis matronalis (Aftenstjerne), *Aquilegia vulgaris* (Almindelig Akeleje), *Inula helenium* (Læge-Alant), *Artemisia abrotanum* (Ambra), *Leucosium vernum* (Dorthealilje), *Digitalis purpurea* (Fingerbøl), *Doronicum pardalianches* (Gemserod), *Asarum europæum* (Hasselurt), *Sempervivum tectorum* (Husløg), *Iris germanica* (Have-Iris), *Hyssopus officinalis* (Isop), *Dipsacus silvester* (Almindelig Kardebolle), *Prunus insititia* (Kræge), *Lilium candidum* (Madonna-Lilje), *Lilium martagon* (Turban-Lilje), *Levisticum officinale* (Løvestikke), *Artemisia absinthium* (Have-Malurt), *Chrysanthemum parthenium* (Matrem), *Melissa officinalis* (Citron-Melisse), *Mentha spicata* (Grøn Mynte), *Mentha silvestris* (Grå Mynte), *Mentha spicata 'Crispata'* (Kruse-Mynte), *Mentha spicata 'Piperita'* (Peber-Mynte), *Mentha rotundifolia* (Rundbladet Mynte), *Armoracia lapathifolia* (Peberrod), *Tanacetum vulgare 'Crispum'* (Kruset Rejnfan), *Saponaria officinalis* (Sæbeurt), *Tulipa silvestris* (Skov-Tulipan), *Papaver somniferum* (Opium-Valmue), *Euphorbia cyparissias* (Cypres-Vortemælk), *Malus domestica* (Have-Æble).

Naturligvis kan hver af disse fem lister suppleres op med flere eller færre andre planter som træffes forvildet. Når det gælder kirkegårde og deres stendiger er der f.eks. grund til at nævne den tørketålende *Anchusa officinalis*, Læge-Oksetunge og med fare for at fornærme kirkegårdsgartneren måske også *Aegopodium podagraria*, Skvalderkål og *Campanula rapunculoides*, Havepest. Det er begge gamle kulturplanter, og de står, trods ihærdig jagt på dem på mange, mange kirkegårdsdiger.